

Ιστοριογραφία της γενοκτονίας των Εβραίων ('42-'45)

Η ανυπόφορη αλήθεια και το «καθησυχαστικό» ψεύδος*

ΟΝΤΕΤ ΒΑΡΩΝ-ΒΑΣΑΡ

Αργότερα, οι ιστορικοί θα συλλέξουν, θα συγκεντρώσουν, θα αναλύσουν μαρτυρίες και ντοκουμέντα: θα συγγράψουν μ' αυτά επιστημονικά έργα... Θα τα πουν όλα, όλα θα καταθέσουν... Όλα θα είναι αληθινά... μόνο που θα απουσιάζει η ουσιαστικότερη αλήθεια, την οποία καμία ιστορική ανασύνθεση δεν θα μπορέσει ποτέ να φτάσει, όσο κι αν είναι τέλεια και αν κατανοεί τα πάντα.

L'écriture ou la vie
Jorge Semprun

ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ που σημάδεψε την ευρωπαϊκή ιστορία του εικοστού αιώνα είναι αναμφισβήτητα η γενοκτονία των Εβραίων από το ναζιστικό καθεστώς, που έγινε εφικτή στην καρδιά της Ευρώπης και που αφορούσε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες. Το γεγονός αγγίζει πρώτα-πρώτα τους ενεργητικούς πρωταγωνιστές, αφού αποτελεί μέρος της δικής τους ιστορίας. Της ιστορίας δηλαδή των «υπεθύνων». Δεν πρόκειται λοιπόν για μια ιδιωτική υπόθεση του εβραϊκού έθνους, των θυμάτων – για έναν ακόμη διωγμό τους – αλλά για μια ευρωπαϊκή, κατ' αρχήν, υπόθεση.

Δεν σημάδεψε όμως μόνο την ιστορία: σημάδεψε βαθύτατα και την συνείδηση του μεταπολεμικού ανθρώπου πια, κι όχι μόνο του Ευρωπαίου. Το Άουσβιτς έθραυσε κάτι ιδιαίτερα σημαντικό, το αίσθημα ότι ο σύγχρονος άνθρωπος ανήκε σε μια κοινή ιστορία και κουλτούρα. Μαζί της έθραυσε και μια μορφή ιστορικότητας που καταγόταν κατ' ευθείαν από τον ίδιο μας τον νεωτερικό πολιτισμό, όπως μας θύμιζε ο Γιάννης Θανασέκος σε περσινή του ομιλία:

«Τι άλλο σημαίνει το Άουσβιτς εκτός από την απόλυτη άρνηση των ιδίων των θεμελίων πάνω στα οποία μπόρεσε να οικοδομηθεί αυτή η μορφή ιστορικότητας;»¹.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να θίξω την στάση της ιστοριογραφίας και των άλλων κοινωνικών επιστημών απέναντι

στη μελέτη και την διαπραγμάτευση του θέματος. Προκαταρκτικά εξηγώ ότι θα αποφυγώ τον όρο «Ολοκαύτωμα» που προέρχεται κυρίως από την αμερικανική ιστοριογραφία – αν και πολιτογραφημένο πια – γιατί συμμερίζομαι την άποψη που τον θεωρεί λανθασμένο, καθώς παραπέμπει σε τελετουργική θυσία θρησκευτικού τύπου. Θα καταφύγω λοιπόν, στους όρους Γενοκτονία ή Άουσβιτς, με την συμβολική βέβαια σημασία.

Ας ξεκινήσουμε με μια διαπίστωση: η μελέτη της γενοκτονίας των Εβραίων από τους ναζί δεν κατείχε έως το 1980 περίπου, στη διεθνή ιστοριογραφία την θέση που της αντιστοιχούσε, την θέση που άρμοζε δηλαδή στο γεγονός που σημάδεψε την ιστορία του εικοστού αιώνα. Μια τριακονταπενταετία λοιπόν ιστοριογραφικής «σιωπής» (1945-1980) – διάσπαρτης βέβαια με σημαίνουσες εξαιρέσεις – την οποία θα διαδεχθεί μια δεκαπενταετία (1980-1995) όπου θα παρατηρηθεί μια έκρηξη ενδιαφέροντος για το θέμα στην Ευρώπη και στην Αμερική, η οποία αφορά τόσο την βιβλιογραφία όσο και τις μαρτυρίες (έκδοση γραπτών και συλλογή προφορικών μαρτυριών). Σαν να χρειάστηκε το πλήρωμα του χρόνου για να προσεγγιστεί το τρομερό αυτό θέμα. Απαραίτητο πρώτα-πρώτα για τους μάρτυρες, αφού για τους περισσότερους οι πρώτες δεκαετίες ήταν αναγκαίες για να λησμονήσουν. *L'écriture ou la vie*, *Η γραφή ή η ζωή*, τιτλοφορείται το εξαίρετο βιβλίο του Jorge Semprun που μιλά ακριβώς για την ανάγκη της λήθης στην επιστροφή από τα στρατόπεδα: ήταν ζήτημα επιβίωσης². Αλλά και για τους υπόλοιπους ανθρώπους χρειάστηκε χρόνος για να μπορέσουν να ακούσουν την «ανυπόφορη αλήθεια». Οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες του Primo Levi στην Ιταλία ή του David Rousset και του Robert Antelme στην Γαλλία, δημοσιευμένες στα τέλη της δεκαετίας του '40, αν και από τις καλύτερες, μένουν στην εποχή της έκδοσής τους σχεδόν χωρίς απήχηση³. Αντίθετα, κάνουν επανειλημμένες επανεκδόσεις πολύ αργότερα και σήμερα κατέχουν κεντρική θέση ανάμεσα στις σημαντικότερες μαρτυρίες. Στο βιβλίο του ο Semprun αναφέρεται στην άρνηση να ακούσουν τους επιζήσαντες:

«Άλλοι απέφευγαν να μας ρωτήσουν, μας αντιμετώπιζαν σαν

να επιστρέψαμε από ένα κοινό ταξίδι στο εξωτερικό. Α να λοιπόν που γυρίσατε! Αλλά ήταν γιατί φοβόντουσαν τις απαντήσεις, έτρεμαν την ηθική δυσφορία που ενδεχομένως θα τους προκαλούσαν. Οι άλλοι έθεταν ένα σωρό επιφανειακές ερωτήσεις, ηλίθιες, –του τύπου «ήταν σκληρό, ε;»– αλλά αν τους απαντούσαμε ακόμη και συνοπτικά, γύρω από το πιο αληθινό, το πιο βαθύ, αδιαφανές, ανείπωτο, της βιωμένης εμπειρίας, βουβαίνονταν, ένιωθαν ανησυχία, χειρονομούσαν, επικαλούνταν οποιαδήποτε προστατευτική θεότητα για να σταματήσουμε. Κι έφευγαν μες στη σιωπή, όπως πέφτει κανείς στο κενό, μια μαύρη τρύπα, ένα όνειρο»⁴.

Αυτά σε ό,τι αφορούσε τους μάρτυρες και την κοινωνία που τους περιέβαλε. Όμως τι γινόταν με τις επιστημονικές προ-

σεγγίσεις; Ας αρχίσουμε από την σιωπή. Η μελέτη της γενοκτονίας αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί ιστοριογραφικό πρόβλημα καθ' ευατήν. Οι λόγοι γι' αυτό είναι τόσο ενδο-επιστημονικοί όσο και εξω-επιστημονικοί. Ποικίλα ζητήματα τίθενται μόλις προσεγγίσει κανείς αυτό το γεγονός. Πρώτο και κύριο: η σχέση πηγών και ιστορίας, η σχέση πραγματικότητας και αφήγησης, η αποδειξιμότητα ενός γεγονότος, ο ρόλος και η αξιοπιστία της μαρτυρίας. Επαναπροσδιορίζεται δηλαδή η σχέση του ιστορικού με το υλικό του, αλλά και με τη γενικότερη θεωρία με την οποία πρέπει να είναι οπλισμένος. Δοκιμάζονται τα όρια της ιστοριογραφίας καθώς και τα ναρκισσιστικά όρια του ιστορικού.

Στη συνέχεια τίθενται ηθικά προβλήματα, θέματα υποκειμενισμού και ιδεολογικής τοποθέτησης. Έτσι η γενοκτονία αποτελεί προνομιακό πεδίο για την ανάδειξη πολλών σύγχρονων προβλημάτων της ιστοριογραφίας.

Η ιστοριογραφία της γενοκτονίας, λοιπόν, ξεκινά με 35 περίπου χρόνια «σιωπής», με την έννοια ότι το γεγονός δεν έχει στην διεθνή ιστοριογραφία κατακτήσει την θέση που αναλογεί στον χαρακτήρα του, δεν έχει ουσιαστικά ενταχθεί, άρα δεν έχει «ιστοριοποιηθεί». Τα λιγοστά βιβλία που

έχουν εκδοθεί έως τότε δεν έχουν βρει ακόμη την απήχηση που τους αντιστοιχεί. Σ' αυτά όμως περιλαμβάνονται τα πρώτα βασικά βιβλία αναφοράς, που θα ανοίξουν και τον δρόμο στους κατοπινούς μελετητές: Οι *απαρχές του Ολοκληρωτισμού* της Hannah Arendt και *Η καταστροφή των Εβραίων της Ευρώπης* του Raul Hilberg, εκδόθηκαν στην Αμερική το 1951 και το 1961 αντίστοιχα⁵. Όμως, πέρα από αυτές τις σημαίνουσες εξαιρέσεις, οι οποίες θα γονιμοποιήσουν άλλα έργα πολύ αργότερα, η αμερικανική και η αγγλική ιστοριογραφία, ιδίως στο επίπεδο της σχολικής και πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, αποσιωπούν σχεδόν ολοκληρωτικά το θέμα, όπως γράφει η ιστορικός Lucy Dawidowicz στο πολυδιαβασμένο βιβλίο της *Το Ολοκαύτωμα και οι ιστορικοί*, που εκ-

δόθηκε το 1981 στην Αμερική. Η συγγραφέας παρατηρεί: «*Η συχνότητα με την οποία το Ολοκαύτωμα αμελείται ή ξεπερνιέται, διαστρεβλώνεται ή συρρικνώνεται σε εγχειρίδια ιστορίας υποδηλώνει ότι εμπλέκονται άλλοι παράγοντες πέρα από την επαγγελματική επάρκεια*»⁶.

Στη συνέχεια η συγγραφέας ερευνά τη γερμανική, την πολωνική και την σοβιετική ιστοριογραφία και αναδεικνύει κάθε φορά τον παράγοντα που οδηγεί στην ελλιπέστατη αντιμετώπιση του θέματος μέχρι τη διαστρέβλωσή του. Στην τότε Σοβιετική Ένωση και στην Πολωνία η αποσιώπηση σχετίζεται με την επίσημη γραμμή του κομμουνιστικού κόμματος.

Όσο για τις ΗΠΑ, τα πράγματα έχουν εντελώς αλλάξει τα τελευταία χρόνια. Η αμερικανική κοινωνία αναθεώρησε έκτοτε κατά πολύ τη στάση της, αλλά μόνο στη δεκαετία του '90 φάνηκαν οι καρποί της αλλαγής. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα δύο μουσεία των Ηνωμένων Πολιτειών γύρω από το θέμα, το *Museum of Tolerance* στο Λος Άντζελες και το *Holocaust Memorial Museum* στην Ουάσινγκτον άνοιξαν και τα δύο τις πύλες τους μόλις την άνοιξη του 1993. Όσο για το Μουσείο της Νέας Υόρκης ετοιμάζεται ακόμη. Χρειάστηκε λοιπόν η παρέλευση πενήντα περίπου χρόνων από την κατα-

* Το κείμενο αυτό αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της ομότιτλης ανακοίνωσης στην διεπιστημονική συνάντηση της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού με θέμα: Η γενοκτονία των Εβραίων και το ζήτημα της ευθύνης (Θεσσαλονίκη, 15 Φεβρουαρίου 1997).

στροφή για να μνημονευθεί το γεγονός μέσω ειδικευμένων μουσείων, που αποτελούν παράλληλα και κέντρα ερευνών και τεκμηρίωσης⁷. Αναφέρω εδώ και την ακόμη πιο πρόσφατη υπόθεση του Ιδρύματος Σπίλμπεργκ που συγκεντρώνει τώρα προφορικές μαρτυρίες από τους επιζώντες όλου του κόσμου. Η αμερικανική κοινωνία δίνει τις απαντήσεις που ταιριάζουν στη δική της κλίμακα και νοοτροπία, που επιδέχονται πολλή συζήτηση. Το γεγονός πάντως είναι πως τώρα πια ευαισθητοποιήθηκε.

Επιστρέφοντας τώρα στην σχετική με την γενοκτονία βιβλιογραφία, θα μεταφέρω εδώ πολύ συνοπτικά το σχήμα του ιστορικού Michael R. Marrus, ο οποίος κάνει μια ενδιαφέρουσα περιοδολόγηση της σχετικής βιβλιογραφίας αναδεικνύοντας παράλληλα και τους άξονες κάθε κατηγορίας έργων⁸. Στα λιγοστά έργα που εκδόθηκαν την πρώτη εικοσιπενταετία μετά το γεγονός (1945-1965) το κεντρικό θέμα και το κλειδί ερμηνείας της γενοκτονίας είναι ο αντισημιτισμός. Η προπολεμική αντισημιτική ιδεολογία με την εξέλιξη και την μετατροπή της σε εξολοθρευτικό αντισημιτισμό στα χρόνια του Γ΄ Ράιχ θεωρούνται η κινητήρια δύναμη για την πραγματοποίηση της γενοκτονίας. Την θέση αυτή υιοθετεί, μεταξύ άλλων, και ο Leon Poliakov στο κλασικό πια έργο του για τον Αντισημιτισμό⁹. Ο Poliakov ανέλυσε το πέρασμα από τον θεολογικό αντισημιτισμό στον σύγχρονο, μιας μη-θρησκευτικής πια κοινωνίας.

Την ίδια ερμηνεία επαναδιατυπώνει ως κεντρική το πολύ πρόσφατο βιβλίο του Daniel Jonah Goldhagen, που τάρaxε τόσο τα νερά¹⁰. Ο Goldhagen μάλιστα επεκτείνει κατά πολύ την έννοια των «Υπευθύνων», αφού θεωρεί πως η ναζιστική ηγεσία μπόρεσε να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της κατά κύριο λόγο διότι αυτά αντικαθρέφτιζαν τους κρυφούς (και μετά το 1930 φανερούς) πόθους της συντριπτικής πλειοψηφίας του γερμανικού λαού. Ο Goldhagen συναντά έτσι τις πρώτες μελέτες για το θέμα, αυτές της περιόδου '45-'65, για τις οποίες ο αντισημιτισμός κατείχε κεντρική θέση στην ανάλυση. Στη συνέχεια θα επανέλθω σ' αυτό το βιβλίο, γιατί αν και εκδόθηκε μόλις το 1996 έχει ήδη υποκινήσει μια μεγάλη διεθνή συζήτηση, με πολέμιους και υπερασπιστές.

Τα άλλα δύο βασικά ιστοριογραφικά ρεύματα τώρα: το δεύτερο έχει ως κλειδί ερμηνείας τον ολοκληρωτισμό κι εκφραστές του είναι δύο από τους σημαντικότερους μελετητές, την Hannah Arendt και τον Raul Hilberg με τα έργα τους που προαναφέρθηκαν. Τα βιβλία αυτά παραμένουν κλασικά γύρω από το θέμα. Μια ενδιαφέρουσα διευκρίνιση: φιλόσοφος η Arendt, πολιτικός επιστήμονας ο Hilberg (όπως και ο Goldhagen): τα πρώτα σημαντικά βιβλία για την μελέτη και ερμηνεία του θέματος δεν προέρχονται από ιστορικούς. Δύο σκέψεις γεννιούνται από αυτήν την παρατήρηση: αφ' ενός αναδεικνύεται η πολυπλοκότητα του προβλήματος της γενοκτονίας, η οποία απαιτεί διεπιστημονικές προσεγγίσεις, προκαλώντας επιστήμονες από διάφορους τομείς, και αφ'

ετέρου επισημαίνεται η αμήχανη σιωπή της ιστοριογραφίας, κυρίως της ευρωπαϊκής, απέναντι στο θέμα. Στο τελευταίο αυτό θα επανέλθω.

Το τρίτο ρεύμα χρησιμοποιεί ως κλειδί ερμηνείας την νεωτερικότητα: είτε ως χαρακτηριστικό που εκπροσωπούσαν οι Εβραίοι και που τόσο απεχθάνονταν οι Γερμανοί, είτε, αντίστροφα, ως χαρακτηριστικό των Γερμανών, του πιο προηγμένου βιομηχανικά και τεχνολογικά λαού στη δεκαετία του '40. Σ' αυτές τις ερμηνείες η νεωτερικότητα είναι άρρηκτα δεμένη με την γενοκτονία, η οποία αποτελεί μέρος της. Σε σχέση με αυτό θα ήθελα να θυμίσω πως η ακλόνητη πεποίθηση στην πρόοδο, που μας συνόδευε από την εποχή του Διαφωτισμού έως αυτήν του Μαρξισμού έγινε μετά το Άουσβιτς χίλια συντρίμια, συμπαρασύροντας μαζί της και την τυφλή πίστη στην τεχνική και οικονομική πρόοδο. Το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα είδε την αισιοδοξία που διέπνεε τις αντιλήψεις γύρω από την πρόοδο να καταρρακώνεται. Ο οπτιμισμός που συνέδεε την εξέλιξη της τεχνολογίας με αυτήν της κοινωνίας διαψεύστηκε. Όχι μόνο αυτή δεν εξασφαλίζει μια δικαιότερη κοινωνική ζωή, αλλά όπως επισημαίνει και ο Eric Hobsbawm στο τελευταίο βιβλίο του που δίνει ένα σχήμα για όλον τον αιώνα:

«[...] κατά τη διάρκεια του Σύντομου Εικοστού Αιώνα σκοτώθηκαν περισσότερες ανθρώπινες υπάρξεις, ή αφέθηκαν να πεθάνουν από ανθρώπινες αποφάσεις, όσο ποτέ άλλοτε στην ιστορία». Έτσι εξηγείται και το παράδοξο:

«Είναι παράδοξο βέβαια το γεγονός πως μια εποχή, της οποίας το μοναδικό επιχείρημα ότι ωφέλησε την ανθρωπότητα βασίστηκε στους τεράστιους θριάμβους της υλικής προόδου στη βάση της επιστήμης και της τεχνολογίας, τερματίζεται με την απόρριψη τους από σημαντικά τμήματα της κοινής γνώμης και άτομα που ισχυρίζονται ότι είναι στοχαστές στη Δύση»¹¹.

Δύο σημαντικά βιβλία που συνδέουν άμεσα την γενοκτονία με τη νεωτερικότητα είναι αυτά των Richard Rubenstein και Zygmunt Bauman¹². Οι ερμηνείες αυτές είναι από τις πιο πρόσφατες χρονολογικά, καθώς τα δύο βιβλία κυκλοφόρησαν το 1978 και το 1989 αντίστοιχα.

Θέλω να επανέλθω εδώ στην αμήχανη σιωπή της ευρωπαϊκής κυρίως ιστοριογραφίας για να την συνδέσω με αυτό το θέμα: Μετά την διάψευση του μύθου της προόδου και όλου του ιδεολογήματος που η διάψευση αυτή συμπαρέσυρε μαζί της, η ιστοριογραφία βρέθηκε αναγκασμένη να εγκαταλείψει την θετικιστική πλάνη της γραμμικής εξέλιξης, που πρόσβενε ότι η τεχνολογική ανάπτυξη προάγει το επίπεδο του συνολικού πολιτισμού μιας κοινωνίας. Απομακρυνόμενη η «ανήσυχη», ας την πούμε, ιστοριογραφία από την αντίληψη της εξέλιξης προς το καλύτερο ένιωθε ανίσχυρη και τα μεθοδολογικά εργαλεία της δεν επαρκούσαν. Για να ερμηνεύσει αυτά τα «δίχως νόημα», τα «ακατανόητα» γεγονότα, όπως για παράδειγμα το Άουσβιτς, είδε να υπάρχει ανάγκη για πολύ πιο πολύπλοκες προσεγγίσεις.

Είδε επίσης να κλονίζεται η σχέση του ιστορικού με την αντικειμενικότητα και να τίθενται θέματα δεοντολογικής και ηθικής τάξεως. Η στάση που η ιστορία υιοθέτησε στον 20ό αιώνα, διαφοροποιούμενη από την παράδοσή της, μια στάση όχι πια κριτικής απέναντι στα γεγονότα αλλά κατανόησης και ερμηνείας τους, μπροστά σε φαινόμενα όπως το Άουσβιτς αποδεικνύεται άχρηστη, αν όχι επικίνδυνη. Εδώ ο ιστορικός δεν μπορεί να παριστάνει τον ουδέτερο, ούτε να προσπαθεί απλώς να κατανοήσει. Εδώ καλείται να πάρει θέση, οφείλει να δηλώσει με ποια πλευρά βρίσκεται, από ποια σκοπιά θα μας διηγηθεί αυτήν την ιστορία: γιατί υπάρχει η σκοπιά των θυμάτων και αυτή των θυτών. Η εντός εισαγωγικών «αντικειμενικότητα» είναι εδώ ύποπτη. Και δεν είναι τυχαίο που την αντικειμενικότητα αυτήν επικαλούνται όσοι αφηγούνται αυτήν την ιστορία από την σκοπιά των θυτών και όχι των θυμάτων. Εννοώ τον «ρεβιζιονισμό», στον οποίο θα επανέλθω.

Ωστόσο, αυτό που επισημαίνει ο Marrus στο άρθρο του και έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι πως αν τα πρώτα βιβλία για το θέμα επιχειρούσαν να προτείνουν συνολικά ερμηνευτικά σχήματα, από τις αρχές της δεκαετίας του '70 στους ακαδημαϊκούς κύκλους των ΗΠΑ ενθαρρύνονταν νέοι επιστήμονες να εμβαθύνουν σε συγκεκριμένες πλευρές της γενοκτονίας, να τις τεκμηριώσουν, αλλά δίχως πια θεωρητικές προοπτικές. Λείπουν λοιπόν τα μεγάλα ερμηνευτικά σχήματα από αυτού του τύπου τις μελέτες, όμως αυτές πέτυχαν κάτι σημαντικό: συνέβαλαν αποφασιστικά ώστε η γενοκτονία να ενταχθεί στην ιστοριογραφία του 20ού αιώνα. Ήταν σημαντικό το γεγονός ότι η προσέγγιση στο θέμα γινόταν με εργαλεία και μεθόδους που χρησιμοποιούνταν και για άλλα ιστορικά θέματα. Έσπαγε έτσι το ταμπού και άρχιζε η διαδικασία για την «ιστοριοποίηση» του γεγονότος, που ήταν και το αιτούμενο. Έσως εδώ είναι το σημείο να αναφερθώ ξανά στον Goldhagen. Στο πρόσφατο βιβλίο του, *Οι πρόθυμοι εκτελεστές του Χίτλερ*, ο συγγραφέας επανασυνδέεται κατά κάποιον τρόπο με τα βιβλία που έδιναν μεγάλα ερμηνευτικά σχήματα. Έσως είναι ένας από τους λόγους που το βιβλίο αυτό προκάλεσε έντονες αντιδράσεις. Αν τα τελευταία χρόνια είχαμε συνηθίσει σε βιβλία πιο «ακαδημαϊκά», αυτά που καταπιάνονται με συγκεκριμένες πτυχές δίχως να αναδεικνύουν το σύνολο, είναι βέβαιο ότι το βιβλίο αυτό διαφέρει. Διαφέρει επίσης και ως προς το ύφος. Υπάρχει ένας τρόπος να απευθύνεται κανείς σε ευρύτερο κοινό και τον τρόπο αυτόν χρησιμοποιεί κατ' εξοχήν ο Goldhagen, με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί για έλλειψη «επιστημονικότητας ή «απλοϊκότητας» από ορισμένους εκπροσώπους ενός χώρου συνηθισμένου σε πιο απρόσωπους και αποστειρωμένους τόνους. Είναι γεγονός ότι το βιβλίο είναι γραμμένο σε ηχηρότερο τόνο από ό,τι συνήθως τα ακαδημαϊκά ευρωπαϊκά συγγράμματα. Όμως είναι σίγουρα ένα βιβλίο που θα διαβαστεί (διαβάστηκε ήδη) από εκατοντάδες χιλιάδες αναγνώστες και

προφανώς αυτή ήταν η πρόθεση του συγγραφέα.

Ο Goldhagen στο βιβλίο του επιχειρεί να καταρρίψει δύο επιστημονικές υποθέσεις που ήταν κυρίαρχες έως τώρα. Αφ' ενός ότι οι Γερμανοί στην πλειονότητά τους δεν μοιράζονταν τον αντισημιτισμό του Χίτλερ και αφ' ετέρου πως η πλειονότητα των Γερμανών δεν μπορούσαν να είναι τόσο αντισημίτες ώστε να επιδοκιμάζουν και να επιθυμούν την εξόντωση των Εβραίων. Ο συγγραφέας θέλει να ανατρέψει αυτές τις δύο θέσεις αποδεικνύοντας ακριβώς το αντίθετο: πως ο αντισημιτισμός κατείχε μια απολύτως κεντρική θέση στη γερμανική κοινωνία καθ' όλη τη ναζιστική περίοδο (1933-1945) και πως αυτή η κοινωνία ασπαζόταν τον αντισημιτισμό στη συντριπτική της πλειοψηφία (με τις γνωστές ελάχιστες εξαιρέσεις). Γιατί τώρα αυτή η θέση έχει προκαλέσει τόσες διαμαρτυρίες; Γιατί βέβαια αν η επίσημη γερμανική ιστοριογραφία την αποδεχθεί θα πρέπει να αναθεωρήσει την ιστορία της και να μην δει πια το ναζιστικό φαινόμενο ως μια εκτροπή αλλά ως ένα βαθύ σύμπτωμά της. Πρέπει με άλλα λόγια να αποδεχθεί την ευθύνη της. Να αποδεχθεί πως ούτε υποχρεώθηκε ούτε παρassύρθηκε, αλλά πως το καθεστώς εξέφραζε ακριβώς τους ανομολόγητους πόθους της.

Έσως ένα σημείο νεωτερικότητας του βιβλίου συνίσταται στον τρόπο που ο συγγραφέας επεξεργάζεται το θέμα της ευθύνης. Γράφει στον πρόλογο της γερμανικής έκδοσης:

«Το βιβλίο αρνείται όλες τις προηγούμενες κοινωνιο-ψυχολογικές ερμηνείες του Ολοκαυτώματος, που δεν δίνουν την πρό-πουσα σημασία στην ιστορικότητα και θέλουν να είναι γενικευτικές, όπως λόγου χάρη η ιδέα ότι οι άνθρωποι υπακούουν πάντοτε σε διαταγές, ή ότι είναι έτοιμοι να κάνουν στιδή-ποτε κάτω από την πίεση των ομολόγων τους. Θέλει αντιθέτως να μελετήσει τους αυτορρογούς της γενοκτονίας ως άτομα που χαίρουν όλων των ανθρωπίνων ιδιοτήτων τους, και να αποδείξει ότι είχαν ιδέες και κρίση γύρω από την ηθική της πολιτικής που κυβερνούσε τις συλλογικές και ενδόμυχες επιλογές τους: η ανάλυσή μου εδράζεται στην ιδέα ότι κάθε άτομο έκανε τις επιλογές του απέναντι στους Εβραίους».

Από την άλλη, δεν αποδίδει συλλογικές ευθύνες, αλλά:

«Δεν είναι οι ομάδες αλλά τα άτομα που μπορούν να ανακηρύσσονται ένοχα, και αυτό σε σχέση με τις ατομικές τους πράξεις.» [η μτφρ. από γαλλ. εκδ., σ. 565, 569].

Δεν θα σταθώ περισσότερο στο βιβλίο αυτό, άλλωστε η ελληνική του μετάφραση θα εκδοθεί σύντομα και το κοινό θα διαμορφώσει τη δική του άποψη. Να τονίσω μόνο ένα σημείο: όταν ο ρεβιζιονισμός υψώνει την φωνή του με τον δικό του λαϊκιστικό τρόπο, όταν οι νεοναζί διαδηλώνουν μαζικά στο Μόναχο εναντίον μιας έκθεσης φωτογραφικών ντοκουμέντων των στρατοπέδων (1 Μαρτίου 1997), κι όταν στη Γαλλία ψηφίζονται ξενόφοβοι νόμοι, ένα βιβλίο που τάρaxει τα νερά μιλώντας για τον ρατσισμό και σπάει το φράγμα του ειδικευμένου κοινού είναι, κατά τη γνώμη μου, καλοδεχούμενο.

Ίσως η αμερικανική ιστοριογραφία, από το 1950 έως σήμερα, να είναι σαφώς πλουσιότερη γύρω από το θέμα της γενοκτονίας, ακριβώς γιατί αυτή δεν συντελέστηκε στο έδαφός της, αλλά ήταν μια ευρωπαϊκή υπόθεση. Πιθανόν αυτό να μην είναι άσχετο με την δυσκολία της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας να προσεγγίσει το θέμα. Ας επιστρέψουμε λοιπόν σ' αυτήν.

Θα ήθελα να επανέλθω στο παράδειγμα της γαλλικής ιστοριογραφίας. Στη Γαλλία εντοπίζεται μια σιωπή στην ιστοριογραφία των πρώτων δεκαετιών μετά τον πόλεμο γύρω από την εξόντωση των Γαλλοεβραίων. Η παραδοσιακή σχολή της θετικιστικής ιστοριογραφίας απέφυγε εντελώς την ενασχόληση με το γεγονός. Όσο για την σχολή που ανανέωσε την ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα, την περίφημη σχολή των Annales, καθώς ρίχνει το βάρος της στα φαινόμενα της μακράς διάρκειας, δηλαδή κυρίως στις οικονομικές και κοινωνικές δομές, και πιο πρόσφατα στην ιστορία των ιδεών και στις νοοτροπίες, τα θέματα όχι μόνο της γενοκτονίας αλλά και γενικότερα της Κατοχής και της Αντίστασης έμειναν έξω από τα ενδιαφέροντά της. Μία από τις βασικές συμβολές της σχολής αυτής έγκειται ακριβώς στην εισαγωγή της έννοιας της μακράς διάρκειας στην ιστοριογραφία και έτσι το σύντομο γεγονός, αυτό που συντελείται μέσα σε τρία-τέσσερα χρόνια, μένει έξω από την οπτική της. Ας θυμηθούμε εδώ και την απόρριψη της γεγονοτολογικής και της πολιτικής ιστορίας από την σχολή αυτή. Ένας ακόμη λόγος είναι ότι οι ιστορικοί της σχολής των Annales θέλησαν να εισαγάγουν ένα «αίτημα αντικειμενικότητας» στην ιστορία, ώστε να την κάνουν επιστημονικότερη. Άφηναν λοιπόν αδιαπραγμάτευτες την ιστορία του παρόντος και του πρόσφατου παρελθόντος –όπου το μερίδιο της υποκειμενικότητας είναι κατ' ανάγκην μεγαλύτερο, τα θέματα οδυνηρότερα και ο απρόσωπος τόνος υποχωρεί. Δεν είναι τυχαίο που χρειάστηκε να παρελθεί μια ολόκληρη πεντηκονταετία από την εκτόπιση των Γάλλων Εβραίων μέχρι που ένα τεύχος του περιοδικού *Annales* –και κατά γενικήν ομολογία όχι από τα καλύτερα– να αφιερωθεί στην κατοχή, στο Βισύ και στην εκτόπιση των Γάλλων Εβραίων¹³.

Για τη γαλλική ιστοριογραφία γράφει η Anne Grynberg: «Η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης πνίγεται μέσα στον περί Αντίστασης λόγο που επεξεργάζονται τόσο οι γαλλικοί όσο και οι κομμουνιστές, και πρέπει να περιμένει κανείς την εισβολή μιας εβραϊκής μνήμης της γενοκτονίας, στα τέλη της δεκαετίας του '60, για να αποκτήσει αυτή η ανάμνηση κεντρική θέση στην διαμόρφωση της ταυτότητας και για να αναδειχθεί καθαρά η ιδιαιτερότητα της εκτόπισης των Εβραίων»¹⁴.

Αν η «εισβολή της μνήμης» έγινε στα τέλη της δεκαετίας του '60, η ώρα για να μελετηθεί το εβραϊκό πρόβλημα στη συνάφεια της κατοχής έφτασε μόνο στη δεκαετία του '80 και τότε η μνήμη αυτή ήρθε να γονιμοποιήσει την ιστοριογραφία. Οι

γαλλόφωνες μελέτες άρχισαν να πληθαίνουν και ο κινηματογράφος έδωσε τα συγκλονιστικά του δείγματα: μιλά βέβαια για το τετράωρο ντοκυμανταίρ *Shoah* του Claude Lanzmann, στηριγμένο εξ ολοκλήρου σε προφορικές αφηγήσεις επιζώντων, για το οποίο ο Pierre Vidal-Naquet έγραψε ότι είναι το καλύτερο ιστορικό έργο για την εκτόπιση και την γενοκτονία¹⁵. Ένα αξιοσημείωτο βιβλίο που κυκλοφόρησε στις αρχές της δεκαετίας του '90 είναι αυτό της Annette Wiewiorka με τίτλο: *Déportation et génocide: entre la mémoire et l'oubli*¹⁶. Σ' αυτό η συγγραφέας διαπραγματεύεται εξονυχιστικά την «ανακάλυψη» ή την άρνηση να ανακαλύψουν την γενοκτονία στη Γαλλία τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Η γαλλική ιστοριογραφία απαντά λοιπόν σήμερα σ' ένα νέο κοινωνικό αίτημα, σ' αυτό της άρθρωσης ενός λόγου γύρω από αυτά τα ζητήματα. Γεγονός που συμβαδίζει με το σπάσιμο της σιωπής γύρω από την συνεργασία του κράτους του Βισύ, που αφορά και την συνυπευθυνότητα των Γάλλων στην εκτόπιση των Εβραίων που βρίσκονταν σε γαλλικό έδαφος. Τέλος, δείγμα της γενικότερης κοινωνικής πια ευαισθησίας, το μεγαλύτερο Μουσείο για την κατοχή, αυτό της Λυών που άνοιξε το 1992, ονομάζεται «Κέντρο για την Αντίσταση και την Εκτόπιση»¹⁷. Το στοίχημα λοιπόν –για να φύγουμε από το γαλλικό παράδειγμα– του σημερινού ερευνητή-ιστορικού που καταπιάνεται με τα προβλήματα αυτής της περιόδου είναι, πληρώντας όλους τους όρους της αυστηρής επιστημονικότητας (εξαντλητική αξιοποίηση πηγών κτλ.), να βρει το θάρρος να διατυπώσει υποθέσεις κι ερμηνείες που αναγκαστικά θα άπτονται οδυνηρών θεμάτων, χωρίς να πέσει στην παγίδα απλουστεύσεων, κοινοτοπιών ή αυτονόητης ηθικολογίας. Να νομιμοποιήσει δηλαδή την υποκειμενική του εμπλοκή, που υπάρχει εξ ορισμού αν είναι Ευρωπαίος πολίτης, και να την αναδείξει σε παράγοντα γόνιμης ευαισθητοποίησης απέναντι στο θέμα και όχι σε παράγοντα αναστολών. Αυτή είναι και η νέα έννοια που δίνεται στην «αντικειμενικότητα».

Τι γίνεται τώρα με την ιστορία των Ελλήνων Εβραίων; Τα πράγματα δεν είναι καθόλου όπως γράφει ο Πολυχρόνης Επεπεκίδης, στον πρόλογο του μόλις επανεκδοθέντος βιβλίου του, εκεί που ήσαν την δεκαετία του '60:

«Περίεργως η περί των Ελλήνων Εβραίων βιβλιογραφία δεν συνεβάδισε με τα διεθνή περί Ολοκαυτώματος δημοσιεύματα αλλ' έμεινε μάλλον στάσιμος περιορισθείσα κυρίως εις την πρώτην έκδοσιν του βιβλίου μας»¹⁸.

Το θέμα βρισκόταν πράγματι μέχρι πολύ πρόσφατα στα σπάργανα. Στην σχετική με την Κατοχή και την Αντίσταση βιβλιογραφία, έως το 1990, στις καλύτερες περιπτώσεις υπήρχαν πενιχρές αναφορές που δεν συνδέονταν με το κύριο αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Μια αμνηχανία εκδηλωνόταν στις περισσότερες τέτοιες αναφορές. Όμως μετά το 1990 η σχετική βιβλιογραφία έχει πλουτιστεί με ορισμένα δημοσιεύματα, που δείχνουν ότι το πεδίο ενδιαφέροντος έχει αρχίσει να συγκροτείται.

Πολύ συνοπτικά θα θυμίσω το Α' Συμπόσιο της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού το 1991 στη Θεσσαλονίκη: στα *Πρακτικά* του, που κυκλοφόρησαν το 1995, περιέχονται ένα εμπειριστατωμένο άρθρο του καθηγητή Hagen Fleischer γύρω από την εξόντωση των Ελληνοεβραίων και ένα θεωρητικό άρθρο της Μπάριμπαρας Σπένγκλερ-Αξιοπούλου, που θέτει τα μεθοδολογικά προβλήματα¹⁹. Πολύ σημαντική είναι η έκδοση και ο σχολιασμός μαρτυριών επιζώντων από την Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου²⁰. Στη σημασία της μαρτυρίας θα επανέλθω.

Δεν θα επεκταθώ σε σχολιασμό των δημοσιευμάτων: θα παραθέσω μόνο μια αναφορά στο αφιέρωμα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα* σε επιμέλεια της ιστορικού Έφης Αβδε-

λά²¹ καθώς και στα εκτενή κεφάλαια περί εξόντωσης των Ελλήνων Εβραίων στα βιβλία του Hagen Fleischer και του Mark Mazower αντίστοιχα που κυκλοφόρησαν τα τελευταία χρόνια²². Η απαρίθμηση δείχνει ότι το τοπίο έχει αισθητά αλλάξει: κι αν όχι τόσο ποσοτικά, σίγουρα όμως ποιοτικά. Τα θέματα έχουν τεθεί κι η συζήτηση μπορεί να ανοίξει, όπως έγινε και στην ημερίδα της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού²³.

Εδώ τελειώνει το πρώτο μέρος αυτής της ανακοίνωσης: αυτό που διαπραγματεύεται δηλαδή την «ανυπόφορη αλήθεια» και την ευθύνη των ιστορικών απέναντί της. Υπάρχει όμως κι ένα δεύτερο σκέλος: το σχετικό με το «καθησυχαστικό», σε εισαγωγικά, ψεύδος. Το ψεύδος που υποστηρίζει ότι όλα αυτά τα τρομερά δεν συνέβησαν ποτέ, ούτε υπήρχαν καν ως πρόθεση. Η γνωστή δηλαδή πια θεωρία του «ρεβιζιονισμού». Στο ευνοϊκό για την αναβίωση του ρατσισμού κλίμα της δεκαετίας του '80 που αναπτύχθηκε στην Δυτική Ευρώπη, εμφανίστηκε μια «θεωρία» (σε εισαγωγικά) που πήρε το όνομα του *ρεβιζιονισμού*. Έχει σημασία να δούμε αυτή την υπόθεση σε σχέση με την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της δεκαε-

τίας αυτής – αναβίωση εθνικισμών στην Ευρώπη, κατάργηση σοσιαλισμού, μαζική μετανάστευση, ανεργία – και την επίδρασή της στην καλλιέργεια των προϋποθέσεων για την διάδοση και την κοινωνική αποδοχή παρόμοιων θεωριών. Γιατί ο ρεβιζιονισμός έχει κοινωνικό έρεισμα και δεν μένει κλεισμένος στους κύκλους που τον επεξεργάζονται. Παράλληλα, η θεωρία αυτή βρήκε τον τρόπο να ενδυνθεί έναν επισημονικοφανή μανδύα και να κυκλοφορήσει μέσα από δρόμους σχετικούς με αυτούς όπου κυκλοφορεί η καταξιωμένη επιστήμη, κι αυτό είναι επίσης ένα ενδιαφέρον σημείο. Ο «ρεβιζιονισμός» ή «αναθεωρητισμός» αν θέλετε να μεταφράσουμε τον όρο, «αναθεωρεί» την ύπαρξη στρατοπέδων εξόντωσης, και ανάλογα με τον κάθε εκπρόσωπο είτε συρρι-

κνώνει την σημασία της γενοκτονίας (όπως οι Γερμανοί) είτε την αρνείται (όπως οι Γάλλοι). Ο ρεβιζιονισμός έχει εκπροσώπους τόσο στην Γερμανία, όσο και στην Αγγλία και στη Γαλλία. Στη Γερμανία η προβληματική αυτή εγγράφεται στη μεγάλη διαμάχη των ιστορικών, το γνωστό ως «Historikerstreit»²⁴. Ο Ernst Nolte, ένας από του επιφανέστερους Γερμανούς ιστορικούς, ηγήθηκε των Γερμανών «αναθεωρητών», επενδύοντας το επιστημονικό του κύρος σ' αυτή την υπόθεση. Στα γραπτά του ο Nolte, δίχως να αρνείται το γεγονός της γενοκτονίας, το στερεί από την εξαιρετικότητά του, και υπαινίσσεται πως τα θύματα και οι θύτες έχουν το ίδιο μερίδιο ευθύνης. Υποστηρίζει επίσης πως η ναζιστική πολιτική δεν έκανε τίποτα περισσότερο από το να αντιγράφει το πολιτικό μοντέλο του σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Άρα ναζισμός και κομμουνισμός είναι συγκρίσιμα φαινόμενα, και ο ναζισμός αποτελεί απλώς μια αναγκαία απάντηση που προκλήθηκε από τον μεγάλο φόβο που προκαλούσε η απειλή του κομμουνισμού. Κατ' αυτόν τον τρόπο το κομμουνιστικό στρατόπεδο γίνεται εν μέρει συνυπεύθυνο στη γενοκτονία.

Δεν έχω προσωπική γνώση των κειμένων των Γερμανών

ιστορικών γύρω από την περίφημη «διαμάχη», πρόσφατα όμως έχουν δημοσιευθεί δύο άρθρα σε ελληνικά επιστημονικά περιοδικά που αναφέρονται εκτενώς σ' αυτήν²⁵. Είναι πάντως προφανές ότι ο γερμανικός ρεβιζιονισμός έχει στόχο την απενοχοποίηση της νεότερης γενιάς των Γερμανών ώστε να αποδεχτούν πιο ανώδυνα το παρελθόν τους.

Ο ρεβιζιονισμός στη Γαλλία – και εδώ πρόκειται πια για τον εντελώς ανυπόστατο επιστημονικά ρεβιζιονισμό – έχει τη δική του πορεία, και σ' αυτήν θα σταθώ λίγο περισσότερο. Αν για τη Γερμανία η απόπειρα να ξαναδούν την συγκεκριμένη περίοδο είναι αναπόσπαστη από το εγχείρημα της συγκρότησης της σημερινής του εθνικής ταυτότητας, για τη Γαλλία υπάρχουν αντίστοιχα αιτήματα. Αφού στη Γαλλία αποσιωπήθηκε για χρόνια η πλευρά του Βισύ – της συνεργασίας δηλαδή με τη ναζιστική ηγεσία – και εξάρθηκε η πλευρά του Ντε Γκωλ, της «επίσημης» –δηλαδή της μη-κομμουνιστικής αντίστασης – ήρθε η ώρα να επανεξεταστεί η σκοτεινή περίοδος της κατοχής. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια περίπου εποχή – αρχές δεκαετίας του '80 – που άρχισαν να πληθαίνουν οι μελέτες που εξέταζαν το Βισύ, άρχισε να συγκροτείται και ο κύκλος των ρεβιζιονιστών. Το εγχείρημα λοιπόν του ρεβιζιονισμού στη Γαλλία (σε σχέση πάντα με την κοινωνική του αποδοχή) έχει να κάνει και με την συντηρητική πολιτική στροφή ευρύτερων στρωμάτων, την συνδεδεμένη άμεσα με την ξενοφοβία, όπως αυτή εκφράζεται επιθετικά από το διαρκώς ανερχόμενο κόμμα του Le Pen.

Ο γαλλικός ρεβιζιονισμός αρνείται την ύπαρξη των χιτλερικών θαλάμων αερίων και την εξόντωση των διανοητικά ασθενών, των Εβραίων και των Τσιγγάνων, καθώς και μέρους των λαών που θεωρούνταν ριζικά κατώτεροι, ιδιαίτερα των Σλάβων. Γεγονός είναι βέβαια ότι στόχος του ρεβιζιονισμού παραμένει η εβραϊκή γενοκτονία. Ιδιαίτερη άνθηση γνώρισε ο ρεβιζιονισμός (που είχε δώσει τα πρώτα του δείγματα από την δεκαετία του '70) στη δεκαετία του '80 και ιδιαίτερα μετά το 1985. Η πλευρά του αυτή καλείται και «négazionisme».

Τότε είδαν το φως και οι πρώτες απαντήσεις. Ο διανοητής που ασχολήθηκε συστηματικότερα την τελευταία δεκαετία με την κατάρριψη του ρεβιζιονισμού είναι ο γνωστός στην Ελλάδα μελετητής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού Pierre Vidal-Naquet. Από το 1980 έως το 1990 ο Vidal-Naquet έγραψε ορισμένα κείμενα που αναλύουν τον ρεβιζιονισμό και αποκαλύπτουν τα κίνητρά του²⁶. Κατ' αρχήν τοποθετεί τον ρεβιζιονισμό στη σωστή του διάσταση κι εξηγεί γιατί ασχολείται μ' αυτόν. Γράφει:

«ο “ρεβιζιονισμός” δεν αποτελεί ούτε ιστορική σχολή ούτε ένα είδος ιστορικού λόγου, αλλά την ίδια την ανάιρεση του αντικειμένου της ιστορίας. Χαρακτήρισαν τα “ρεβιζιονιστικά” κείμενα “διανοητικά αποπατήματα”. Δέχομαι αυτήν την έκφραση, υπάρχουν όμως εργαστήρια όπου τα αποπατήματα αναλύονται. Από τότε το ψεύδος, η πλαστογραφία, ο μύ-

θος, το φανταστικό έπαψαν να αποτελούν αντικείμενο των ιστορικών ερευνών;»²⁷

Έτσι λοιπόν ο Vidal-Naquet θα αποδομήσει την πλαστογραφία για να δείξει τον μηχανισμό της και τη συνάφεια στην οποία αυτή λειτουργεί. Ιδού τώρα συνοπτικά τα επιχειρήματα που στοιχειοθετούν το βασικό οπλοστάσιο του ρεβιζιονισμού:

1) *Πρόβλημα τεχνολογίας*. Η δολοφονία εκατομμυρίων ανθρώπων θεωρείται πρόβλημα τεχνολογίας. Στο επιχείρημα αυτό η εξόντωση ανθρώπων εξισώνεται με οποιαδήποτε βιομηχανική παραγωγή. Άρα διαφεύγει η ίδια η ουσία του θέματος.

2) *Ανυπαρξία ντοκουμέντων*. Το σημείο αυτό συνιστά κατά πρώτο λόγο καθαρό παραλογισμό: είναι σαν να ζητάς από τον εγκληματία να μην εξαφανίσει τα ίχνη του, να αφήσει γραπτή ομολογία των πράξεών του. Είναι αυτονόητο πως οι ναζί φρόντισαν να εξαλείψουν –και το κατόρθωσαν σε μεγάλο βαθμό– μαζί με τους ίδιους τους Εβραίους και την ανάμνηση της εξόντωσής τους. Πάνω σ' αυτό το επιχείρημα, που προσβάλλει την κοινή λογική και ηθική και που ανάγει την ιστορία σε ποινικό δικαστήριο το οποίο βασίζεται μόνο σε απτές αποδείξεις, ο ρεβιζιονισμός οικοδομεί την βασική του θέση, το απόλυτο ψεύδος. Γράφει ο Robert Faurisson, ο βασικός εκπρόσωπος του ρεβιζιονισμού στη Γαλλία: «*Ποτέ ο Χίτλερ δεν διέταξε ή δεν δέχτηκε να δολοφονηθεί κανείς εξαιτίας της φυλής του ή της θρησκείας του*». Κατά δεύτερο λόγο συνιστά ψεύδος, γιατί παρά τις προσπάθειες των ναζί η εξαφάνιση των ντοκουμέντων δεν ήταν ολοσχερής. Όταν άνοιξαν πρόσφατα τα σοβιετικά αρχεία, βρέθηκαν 80.000 έγγραφα σχετικά με την «τελική λύση», που οι Σοβιετικοί είχαν κατάσχει το 1945 στο Άουσβιτς. Αλλά το σημαντικότερο θέμα που εγείρει αυτό το επιχείρημα είναι η μη-αξιοπιστία της μαρτυρίας. Σ' αυτό θα επανέλθω.

3) *Η «τελική λύση» ήταν απλώς η έξωση των Εβραίων προς την Ανατολική Ευρώπη*, η απώθησή τους προς την Πολωνία.

4) *Ελαχιστοποίηση θυμάτων*. Ο Faurisson υποστηρίζει ότι ο αριθμός των θυμάτων ήταν ασύγκριτα μικρότερος από τον πραγματικό. Μιλάει λόγου χάρη για 50.000 στο Άουσβιτς. Έφτανε δηλαδή για το Άουσβιτς μια Θεσσαλονίκη. Μετατοπίζεται έτσι το θέμα, αφού η ουσία της πράξης δεν έγκειται έτσι κι αλλιώς στον τελικό αριθμό. Παρεμπιπτόντως αναφέρω ότι ο επιστημονικά αναγνωρισμένος σήμερα αριθμός θυμάτων είναι 5.000.000²⁸.

5) *Η Γερμανία δεν ευθύνεται για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*.

6) *Ο μεγάλος εχθρός είναι η Σοβιετική Ένωση κι ο Στάλιν*.

Και τέλος: 7) *Η εβραϊκή γενοκτονία δεν αποτελεί παρά ένα ακόμη εύρημα της προπαγάνδας των Συμμάχων και του Σιωνισμού*.

Ο ρεβιζιονισμός στην Ελλάδα παρέμενε έως τώρα άγνωστος. Δυστυχώς η έκδοση στα ελληνικά τον Νοέμβριο του '96 του βιβλίου του Γκαρωντύ *Οι θεμελιώδεις μύθοι της ισραηλι-*

νής πολιτικής, εισάγει και στην χώρα μας την ρεβιζιονιστική «φιλολογία». Ο Roger Garaudy, μαρξιστής διανοούμενος με κύρος, γνωστός ως ο «αποστάτης Γκαρωντύ» για την κριτική του στον σταλινισμό και την διαγραφή του από το γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα το 1970, ασχολείται τα τελευταία χρόνια, άνω των 80 πια ετών, με την θερμή υποστήριξη του ρεβιζιονισμού. Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε το 1996 στη Γαλλία, «ιδίως εξόδοις» του συγγραφέα, εφ' όσον η έκδοσή του αντίκειται πλέον στη γαλλική νομοθεσία, που απαγορεύει την δημοσίευση κειμένων που προωθούν νεοναζιστικές θέσεις. Η ελληνική μετάφραση έγινε λίγους μόνο μήνες μετά από την γαλλική έκδοση και χαιρετίστηκε με επίσκεψη του ίδιου του Γκαρωντύ στην Αθήνα και με πολλά σχόλια από

τον τύπο. Παρήγορο είναι το γεγονός πως τα σχόλια των σοβαρότερων εφημερίδων ήσαν επικριτικά. Παραμένει όμως ανησυχητικό το γεγονός της όψιμης πρόσληψης στον τόπο μας του ρεβιζιονισμού, πόσο μάλλον που δεν έχει μεταφραστεί κανένα από τα κείμενα που τον απορρίπτουν²⁹.

Ο Γκαρωντύ επαναλαμβάνει τα επιχειρήματα του ρεβιζιονισμού, όπως τα εξέθεσα προηγουμένως. Επιπλέον αρνείται την ύπαρξη θαλάμων αερίων –ταυτιζόμενος έτσι με τους νεοναζί– και ισχυρίζεται ότι τα κρεματορία έκαιγαν απλώς πτώματα ανθρώπων που είχαν πεθάνει από τύφο. Γίνεται όμως πολύ γρήγορα αντιληπτό ότι ο βασικός λόγος που καταπιάνεται να αρνηθεί την γενοκτονία είναι γιατί αυτή αποτελεί, κατά την άποψή του, έναν *mythe fondateur* – θεμελιακό λοιπόν και όχι *θεμελιώδη* – μύθο για το κράτος του Ισραήλ. Μύθο που νομιμοποιεί την ύπαρξή του. Δεν εξηγεί όμως ο Γκαρωντύ γιατί αυτό ειδικά το κράτος χρειάζεται νομιμοποίηση για να υπάρξει. Παράδοξο; Ο Γκαρωντύ ταυτίζεται εδώ με τον αντισιωνισμό του παλαιού σταλινισμού. Θα ήθελα τέλος να επισημάνω τον εκλαϊκευτικό τόνο του βιβλίου, που στοχεύει εμφανέστατα σε χαμηλότατης παιδείας και νοημοσύνης κοινό.

Πριν κλείσω, θέλω να θυζώ πολύ συνοπτικά ένα τελευταίο θέμα. Αυτό της μαρτυρίας. Ο ρεβιζιονισμός οικοδομείται πάνω στην μη-αξιοπιστία των μαρτυριών των επιζώντων. Το θέμα αυτό είναι αφ' ενός μεθοδολογικής τάξεως, σε ό,τι αφορά την ιστοριογραφία, είναι όμως και φιλοσοφικής και ηθικής τάξεως. Γράφει για παράδειγμα ο Γκαρωντύ: «*Αυτή η “επιχείρηση Shoah” δεν χρησιμοποιεί παρά “μαρτυρίες” που αναφέρουν διάφορους τρόπους δηλητηρίασεως των θυμάτων με “αέρια”, χωρίς να μας έχουν δείξει ποτέ την λειτουργία έστω και ενός “θαλάμου αερίων” [...]*»³⁰.

Εννοεί φυσικά ότι οι μαρτυρίες δεν είναι επαρκή στοιχεία για να στοιχειοθετήσουν την κατηγορία. Θυμίζω εδώ ότι όλη η προφορική ιστορία στηρίζεται σε μαρτυρίες: οι μαρτυρίες

αυτές καλούνται ακριβώς να καλύψουν τα τρομερά κενά σε γραπτές πηγές προκειμένου να γραφεί η ιστορία καταπιεσμένων κοινωνικά ομάδων, όπως είναι οι μαύροι, οι αναλφάβητοι, οι γυναίκες. Αλλά και οι ηττημένοι ενός πολιτικού στρατοπέδου: λόγου χάρη το περίφημο έργο του Frazier για τον ισπανικό εμφύλιο είναι ολοκληρωτικά στηριγμένο σε προφορικές μαρτυρίες. Σήμερα πια είναι κοινός τόπος στους επιστημονικούς χώρους ότι η ιστορία της γενοκτονίας δεν μπορεί παρά να βασίζεται ευρύτατα στη χρήση μαρτυριών. Τα επιστημονικά λοιπόν κέντρα οργανώνουν προγράμματα για την καλύτερη συλλογή και επεξεργασία τους. Λόγου χάρη, το τελευταίο συνέδριο του *Ιδρύματος Άουσβιτς* στις Βρυξέλλες, είχε ακριβώς ως θέμα του την συγκέντρωση και επεξεργασία των προφορικών μαρτυριών³¹.

Θα ήθελα όμως να κλείσω με την φιλοσοφική αντίληψη του θέματος, όπως αυτή εκφράστηκε από τον Jacques Derrida σε πρόσφατη ομιλία του στην Αθήνα. Η ομιλία αυτή σχολίαζε τρεις αινιγματικούς στίχους του ποιητή Paul Celan από το ποίημά του *Στάχτες – Η δόξα*: «*κανένας / δεν μαρτυρεί για / τον μάρτυρα*». Ο Derrida κάνει φυσικά τον συνειρμό με την γενοκτονία και τις σχετικές μαρτυρίες. Λέει λοιπόν:

«Η μαρτυρία δεν είναι απόδειξη. Η μαρτυρία είναι ετερογενής προς τον πορισμό της απόδειξης ή προς την επίδειξη πειστηρίων [...]. “Μαρτυρώ” δεν θέλει να πει “αποδεικνύω”, αλλά ορκίζομαι πως είδα, άκουσα, άγγιξα, αισθάνθηκα, με μια λέξη ήμουν παρών [...] πώς μολονότι εσείς οι ίδιοι οι αποδέκτες μου δεν έχετε πρόσβαση σ’ αυτό, την ίδια πρόσβαση, οφείλετε να με πιστέψετε, γιατί δεσμεύομαι να σας πω την αλήθεια, είμαι ήδη δεσμευμένος, σας λέω ότι σας λέω την αλήθεια. Οφείλετε να με πιστέψετε»³². Και παρακάτω επεξηγεί: «αν υπάρχει μαρτυρία και κάτι που ανταποκρίνεται προσφώς στο όνομα και στη σημασία στην οποία προσβλέπει το όνομα “μαρτυρία” μέσα στην “κουλτούρα” μας, [...] αυτή δεν πρέπει να συνίσταται ουσιαστικά στο να αποδείξει, [...] να διασφαλίσει μια βεβαιότητα».

Αλίμονο λοιπόν για την ιστοριογραφία αν δεν πιστέψει τους μάρτυρες και αλίμονο για τον ίδιο τον πολιτισμό μας αν θέσει εν αμφιβόλω την αξιοπιστία της μαρτυρίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Γιάννης Θανασέκος (διευθυντής του Ιδρύματος Άουσβιτς στις Βρυξέλλες), «Auschwitz comme événement et comme mémoire», ομιλία σε εκδήλωση της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού (Αθήνα, Ιανουάριος '96), υπό έκδοση σε ελληνική μετάφραση από την Εταιρεία.
2. J. Semprun, *L'écriture ou la vie*, Gallimard, 1995.
3. Primo Levi, *Se questo è un uomo*, α' έκδ. 1947· David Rousset, *L'univers concentrationnaire*, α' έκδ. 1945· Robert Antelme, *L'espèce humaine*, α' έκδ. 1947.
4. J. Semprun, *όπ.π.*, σ. 145-146. [Πρόσφατα κυκλοφόρησε ελληνική μετάφραση του έργου από τις εκδόσεις Εξάντας. Τα αποσπάσματα εδώ μεταφράζονται από το πρωτότυπο].
5. Raul Hilberg, *The destruction of the European Jews*, Σικάγο 1961· Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 1951.
6. Lucy Dawidowicz, *The Holocaust and the Historians*, εκδόσεις του Πανεπιστημίου του Harvard, 1981, σ. 25.
7. Το θέμα με απασχόλησε στην ανακοίνωση «Pour une problématique des Musées de la période de l'Occupation nazie ('41-'45). Modèle européen – Modèle américain», Πρακτικά Συνεδρίου του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος, *Le Musée contemporain dans l'ère post-moderne*, Athènes-Bruxelles 1996.
8. Από το άρθρο του Michael P. Marrus, «Regard sur l'historiographie de l'Holocauste», περ. *Annales*, χρ. 48, τ.χ. 3, Μάιος-Ιούνιος 1993, σελ. 773-798.
9. Lon Poliakov, *Bréviaire de la haine: le Ille Reich et les Juifs*, Παρίσι 1951.
10. D. J. Goldhagen, *Hitler's Willing executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*, Alfred A. Knopf, 1996.
11. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας (1914-1991)*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995.
12. R. Rubenstein, *The Cunning of History: The Holocaust and the American Future*, Νέα Υόρκη 1978· Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca-Νέα Υόρκη 1989.
13. Lucette Valensi, «Présence du passé, Lenteur de l'histoire», *Annales*, χρ.48, τ.χ. 3, Μάιος-Ιούνιος 1993, σ. 491-500.
14. Anne Grynberg, «L'avant et l'après», *Les Nouveaux cahiers*, n. 108, printemps 1992, p. 47-49. Βλ. και το αφιέρωμα του περιοδικού *Esprit*, «Que faire de Vichy?», Mai 1992, n. 181.
15. Βλ. επίσης τις πολύ παλαιότερες ταινίες του Marcel Ophuls, *Le chagrin et la pitié*, και του Alain Resnais, *Nuit et Brouillard*.
16. Από τις εκδόσεις Plon, Παρίσι 1992.
17. Αναλυτική περιγραφή του *Centre de la Résistance et de la Deportation* στο άρθρο που αναφέρεται στη σημ. 7.
18. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος 1941-1944*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1996. (Πρώτη έκδοση: Παπαζήσης 1969, με τίτλο, *Ο διωγμός...*).
19. H. Fleischer «Greek Jewry and Nazi Germany: The Holocaust and its antecedents» και Μπάριμπαρ Σπένγκλερ-Αξιοπούλου, «Μεθοδολογικές σκέψεις για μιαν ιστορική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια*, Πρακτικά Α' Συμποσίου της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, επιμ. Ε. Αβδελά-Ο. Βαρών-Βασάρ, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα 1995.
20. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993· μαρτυρίες που έχει επιμεληθεί η ίδια: Μ. Νατζαρή, *Χρονικό 1941-1945*· Μ. Ναχόν, *Μπιρκενάου*, εκδόσεις του Ιδρύματος Ετς Άχάιμ, Θεσσαλονίκη 1991· Έρικα Κούνιο-Αμαρτίλο, *Πενήντα χρόνια μετά... Αναμνήσεις μιας Σαλονικιώτισσας Εβραίας*, β' έκδ., εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1996.
21. «Εβραίοι στην Ελλάδα», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, τ.χ. 52-53, Ιούλιος-Δεκέμβριος 1994, επιμ. Έφη Αβδελά.
22. Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece*, 1993 (βλ. και ελλ. μτφρ. από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια)· Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1995, β' τόμος.
23. Οι Έλληνες Εβραίοι στην κατοχή, Συμπόσιο της Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, Θεσσαλονίκη 1996.
24. *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der national-sozialistischen Judenvernichtung*, [Συλλογ. τόμος], Piper Μόναχο 1987.
25. Αλέξανδρος Κύρτης, «Ιστορία και ιδεολογία στη Γερμανία», περ. *Τα Ιστορικά*, τ.χ. 7, Δεκέμβριος 1987, σ. 209-224· Κωνσταντίνος Λούλος, «Εθνική Συνείδηση και Ιστορία στη Γερμανία», περ. *Μνήμων*, τ. 14, Αθήνα 1992, σ. 117-187.
26. Pierre Vidal-Naquet, *Les Juifs, la memoire et le present*, εκδ. Maspéro, Παρίσι 1981. Με τον ίδιο τίτλο και την ένδειξη II, νέο έργο από τις εκδ. La Decouverte, 1991 και III, *Reflexions sur le genocide*, La Decouverte, 1995. Του ίδιου: *Les assassins de la memoire*, La Decouverte, 1987.
27. Pierre Vidal-Naquet, *Les Juifs... II*, σ. 229.
28. R. Hilberg, *La destruction...*, Gallimard, τ. 1, σ. 16.
29. Ροζέ Γκαρωντύ, *Οι θεμελιώδεις μύθοι της ισραηλινής πολιτικής*, εκδ. Νέα Θέσις, Αθήνα 1996. Τα αρνητικά δημοσιεύματα στις εφημ. *Το Βήμα* (24/11/96) και *Η Καθημερινή* (1/12/96), ενώ αντίθετα θετικό, εκτενές δημοσίευμα του Βασίλη Ραφαηλίδη στον *Ελεύθερο Τύπο* (29, 30, 31 Οκτωβρίου 1996).
30. Γκαρωντύ, *όπ.π.*, σ. 157.
31. Συνέδριο που έλαβε χώρα στις Βρυξέλλες, Μάιος '96.
32. J. Derrida, *Μαρτυρία και μετάφραση*, μτφρ. Β. Μπιτσώρης, έκδοση Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, 1996, σ. 32.